

Stockholms
universitet

Stockholms universitet

Socialantropologiska institutionen

(Liv)moder till uthyrning?

En socialantropologisk studie av debatten om surrogatmödraskap i Sverige

Sandra Åhman

sandraemeli.com

Kandidatuppsats VT 2016

Handledare: Christer Norström

Innehållsförteckning

1. Inledning	3
Bakgrund	5
<i>Vad är surrogatmödraskap?</i>	5
<i>Tidigare forskning</i>	5
2. Teoretiskt ramverk	7
Att göra om släktskap	8
Surrogatmödraskap – en anomali?	9
3. Att undersöka surrogatmödraskap	9
Val av metod	10
Urval och avgränsningar	11
Internet som fält	12
4. Ett ultimatum utnyttjande eller möjlighet till frigörelse?	13
Introduktion till debatten	13
<i>Den fria kvinnans revolution</i>	14
<i>Kvinnokroppen – ej till salu</i>	17
5. Slaget om (liv)modern	24
6. Slutsats	24
7. Referenser	26
Litteratur	26
Internetkällor	29

1. Inledning

Det är en kall eftermiddag i februari när jag promenerar på nedkyld kullersten genom Gamla stan. Jag är på väg till en offentlig aktion mot surrogatmödraskap som jag fått information om via ett evenemang¹ på Facebook. Vinden är extra hård idag, tänker jag och sätter på mig fingervantarna som jag har i jackfickan. Människor passerar och är i ständigt rörelse. Någon tar ett foto över riksdagen, en annan blickar ut över broräcket. På Mynttorget möts jag av fem personer, varav två av dem är initiativtagarna till aktionen. ”Vi vill synas för att göra skillnad” säger en utav dem. Filmkameran slås på, musiken startar och en inspelad kvinnlig röst börjar tala. I tystnad iscensätter de fem personerna en koreografi som avslutas när de sitter kuvade mot den våta marken. Den inspelade rösten säger ”det var glädjen och smärtan vid förlossningen som fick mig att förstå att jag inte gav Betsy Stern hennes barn, jag gav henne mitt barn”. I bakgrunden hänger en vit banderoll med svartmålade versaler. ”Mot surrogatmödraskap”.²

Den 24 februari 2016 blev det sagt att altruistiskt (icke-kommersiellt) surrogatmödraskap inte bör bli möjligt i Sverige – ett besked som både har välkomnats och kritiserats. Enligt den statliga utredningen *Olika vägar till föräldraskap* berör frågan om surrogatmödraskap såväl etiska, juridiska och medicinska svåra frågeställningar. Beslutet hänvisar till svensk lag som säger att barnets rättsliga mor och vårdnadshavare är den gravida kvinnan - i detta fall surrogatmamman. Tanken med surrogatmödraskap blir därför enligt utredningen inte relevant eftersom det är modern som tar beslut över sin graviditet, sin kropp och om hon vill behålla barnet (Ståhlberg 2016; SOU 2016:11). Detta besked gav debatten om surrogatmödraskap i Sverige en nytändning och beskrivs som den senaste arenan för slaget om kvinnans kropp, där både den partipolitiska och feministiska idédebatten blir uppdelad (Arpi 2011). När riksdagspartier som Vänsterpartiet och Kristdemokraterna tar samma ställning (Strandberg 2014b), samt när feministiska förespråkare som RFSL (Riksförbundet för homosexuella, bisexuella, transpersoners och queeras rättigheter) och Sveriges Kvinnolobby ställer sig emot varandra (Nordgren 2014), blir det tydligt att debatten om surrogatmödraskap skapar förändringar i det politiska rummet.

Hur någon blir med barn kan uppfattas som en självklarhet för många, men frågan om hur ett barn blir till berör också frågan om vem som kan bli förälder. Idag skildras den biologiska familjen som den normala och ideala. Allt fler barnlösa par väljer assisterad befruktning framför adoption och ser därför surrogatmödraskap som ett alternativ för att ”bota” deras barnlängtan. Genom att ta hjälp av reproduktionstekniken återvänder det tidigare barnlösa paret till det normala familjemönstret. Vissa forskare beskriver detta som biologismens återkomst där blodsband blivit allt mer betydelsefullt i familjebildandet (Lagerblad 2013c).

Debatten om surrogatmödraskap i Sverige kan därför ses som mer aktuell än någonsin. Den förs både runt köksbordet, i sociala medier, och på riksdagsnivå. Den uttrycks inte endast i åsikter om surrogatmödraskap i sig, utan tangerar även gälla frågor om det fria valet, rätten till sin kropp och reproduktion, där föreställningar av föräldraskap, släktskap, kön, och klass synliggörs. Detta behandlar inte endast frågor om individens rättigheter i allmänhet, utan berör främst specifika grupper som cis-kvinnor³, barn, HBTQ-personer, och deras rättigheter. Denna politiska komplexitet skapar en polariserad debatt (Strandberg 2014b). Medan vissa ser surrogatmödraskap som ett utnyttjande och näst intill ren exploatering av kvinnokroppen menar andra att det är en revolutionerande manifestation för kvinnans frigörelse. Vissa hävdar att surrogatmödraskap bryter konservativa normer om kvinnan och moderskap, andra säger att det reproducerar ett patriarkalt system där kvinnans kropp används för att tillfredsställa andras behov.

Surrogatmödraskapets subversiva natur utmanar traditionella föreställningar om moderskap och familj där den klassiska bilden av släktskap, präglad av natur och biologisk reproduktion, utmanas av nya reproduktionstekniker som surrogatmödraskap (Pande 2009). Idén att hyra en livmoder, låna en annans mamma för att själv bli mamma, utmanar något grundläggande i våra föreställningar om moderskap och släktskap, någonting som jag ville studera närmare.

I denna uppsats ges en inblick i hur surrogatmödraskap i Sverige diskuteras och vilka argument som väcks i debatten. Därför är målet med studien att ur ett antropologiskt perspektiv beskriva debatten om surrogatmödraskap i Sverige samt att bidra till hur vi kan förstå debatten som ett resultat av föreställningar om moderskap. Med hjälp av socialantropologiska begrepp kan denna studie öka förståelsen av surrogatmödraskap utanför de medicinska och juridiska rummen. Studiens syfte är att skildra hur den offentliga debatten i Sverige *kan* se ut och är därför inte representativ för vad *alla* tänker om surrogatmödraskap. I denna uppsats ställer jag frågan: *Hur konstrueras moderskap i debatten om surrogatmödraskap i Sverige?*

1 Evenemanget heter ”Aktion mot surrogatmödraskap” och finns i skrivande stund fortfarande offentlig på Facebook (2016-05-12).

2 Grundad på egen observation 2016-02-24.

3 Att känna att ens könsidentitet överensstämmer med ens biologiska kön (UMO).

Bakgrund

Vad är surrogatmödraskap?

Surrogatmödraskap innebär att en kvinna samtycker till att bli gravid med den uttalade avsikten att efter födseln lämna över barnet till de personer som inte själva kan eller vill föda ett barn. Vid *partiellt* surrogatmödraskap insemineras surrogatmoderns egna ägg med spermier från donator eller tilltänkt förälder. Detta benämns som genetiskt surrogatmoderskap då det skapar både en genetisk och biologisk koppling till barnet. Vid *fullständigt* surrogatmödraskap planteras ett redan befruktat ägg från en annan kvinna, endera från den avsedda modern eller en donator, i surrogatmoderns livmoder. I dessa fall ses surrogatmodern som endast biologiskt kopplad till barnet. I båda fallen bärs barnet genom graviditeten av en kvinna utan avsikt att bli barnets rättsliga förälder (Twine 2011; Bratt 2014; SOU 2016:11). Upp till fem personer kan vara delaktiga i en surrogatgravitet; de blivande föräldrarna, surrogatmammans och donatorerna av ägg och sperma (Smer 2013: 154-157).

Surrogatmödraskap kan ske i två olika former; altruistiskt samt kommersiellt. Det som skiljer dessa åt är vad som sker i utbytet. Vid ett altruistiskt surrogatmödraskap är huvudmotivet att gärningen sker utan vinstmotiv för surrogatmodern. Syftet till personens handling ska alltså vara av omtanke till en annan medmänniska, medan kommersiellt surrogatmoderskap innebär att kvinnan ges ekonomisk ersättning, utöver ersättning för omkostnader (Pande 2009; Jönsson 2003; SOU 2016:11). Surrogatmödraskap som metod har forskats om inom olika discipliner, vilket presenteras nedan.

Tidigare forskning

Surrogatmödraskap som forskningsområde har främst etablerat sig inom discipliner som den moralfilosofiska, medicinsk etiska och juridiska. Den socialantropologiska forskningen av surrogatmödraskap har främst riktat fokus åt de transnationella surrogatmödraskapsarrangemangen och den globala fertilitetsindustrin. Att surrogatmödraskap inte är möjligt i Sverige kan även ses som en bidragande orsak till varför det svenska fältet fortfarande är relativt orört. De studier och forskare som presenteras nedan är samtliga mer eller mindre relevanta i min studie.

Socialantropologen Amrita Pande är en av de första att intervjua indiska kvinnor om deras upplevelser och erfarenheter som surrogatmödrar. Hennes doktorsavhandling, *Commercial Surrogacy in India: Nine Months in Labor* (2011), är en etnografi efter flera års fältarbete på en fertilitetsklinik i Gujarati, Indien. Etnografen skildrar 42 indiska surrogatmödrars historier och deras familjer samt läkare och anställda på kliniken (se även Pande 2009). Pande argumenterar att de indiska surrogatmödrarna disciplineras som ”mother-workers” och betonar att de inte behöver vara offer för ett patriarkalt system. Eftersom avhandlingen är en studie av transnationellt kommersiellt surrogatmödraskap skildrar hon även förhållandena mellan surrogatmödrarna och de beställande paren utifrån ett intersektionellt perspektiv.

Den feministiska idédebatten har även berört frågan om surrogatmödraskap och reproduktion. I Firestones bok *The Dialectic of Sex* (1979) beskriver hon ett reproduktionsutopiskt liv där kvinnor är helt befriade från reproduktionens belastningar. Firestone hävdar att kvinnors biologi och reproduktiva förmåga är förklaringen till deras underordnade sociala position, och menar att den nya reproduktionstekniken blir en möjlighet till befrielse från manlig kontroll (Firestone 1979: 18-19). Andra feministiska forskare som diskuterat reproduktionstekniken utifrån ett maktperspektiv är Adrienne Rich och Cena Corea. Till skillnad från Firestone ser de en ökad teknifiering av fortplantningsprocessen som ett förstärkande av den manliga kontrollen över kvinnan. Därför ställer de sig misstänksamma till nya metoder som äggdonation och surrogatmödraskap då de anser att det ökar den manliga kontrollen av kvinnokroppen (Rick 1980; Corea; 1985).

Elly Teman är en av de antropologer som ställt sig frågan varför surrogatmödraskap spelar roll inom antropologin. Hon hävdar att när feminister oroar sig för att surrogatmodern blir avhumaniserad i ett patriarkalt system, och religionsforskare bekymrar sig över att dessa kvinnor agerar onaturligt och dekonstruerar moderskapet, behövs antropologiska glasögon för att läsa och förstå surrogatmödraskap utan värderingar (Teman 2010b). I hennes etnografi *Birth of a Mother – The Surrogate Body and the Pregnant Self* (2010) diskuterar Teman surrogatmödraskap efter ett långt fältarbete bland judiska israeliska kvinnor. Hon diskuterar bland annat hur antagandet att kvinnor ”varufieras” kan tolkas som en paternalistisk syn där surrogatmödrarna misstros vara rationella individer som kan ta rationella val då de ingår kontrakt (Teman 2010a).

I *Surrogate Motherhood: Conception in the Heart* studerar antropologen Helena Ragoné de kulturella värderingar och normer som florerar kring släktskap, föräldraskap, reproduktion och fertilitet (1994). Hon ställer sig bland annat frågan om varför kvinnor vill bli surrogatmödrar. Utifrån hennes möten med kvinnorna på en klinik i USA, beskriver hon surrogatmödraskap som en möjlighet för dessa kvinnor att utmana de traditionella roller de har som fruar eller mammor. Hon menar att surrogatmödraskap som reproduktionsteknik kan ses som ett verktyg att överskrida och ifrågasätta fastrotade föreställningar om moderskap. Genom surrogatmödraskap tar de därför makten över sin egen reproduktion. Detta kopplar Ragoné till feministiska idéer där kvinnorna snarare tagit *rätten till* reproduktion än *rätten att avstå*. Dock ser hon hur dessa surrogatmödrar tenderar att ge pengarna de själva tjänat till någon annan.

Detta kan uppfattas paradoxalt då surrogatmödraskap samtidigt som det verkar utmanande även cementerar bilden av kvinnan som självupppoffrande och omvårdande. Surrogatmödrarna beskriver även barnet som en gåva till det barnlösa paret och graviditeten som en god gärning (Ragoné 1994: 51-87).

Kutte Jönsson är en av de svenska forskare som studerat surrogatmödraskap. I sin doktorsavhandling *Det förbjudna mödrskapet: En moralfilosofisk undersökning av surrogatmödraskap* (2003) driver han teorin att såväl altruistiskt som kommersiellt surrogatmödraskap bör tillåtas i Sverige. Jönssons huvudargument är att vuxna människor bör ges rätten att fatta beslut i frågor som rör deras egna liv och att surrogatmödraskap därför ska erkännas som arbete (Jönsson:2003: 229).

2. Teoretiskt ramverk

I uppsatsen återkommer centrala begrepp som jag här vill presentera närmare; nämligen *natur*, *kultur*, *släktskap* och *anomali*. Dessa kan uppfattas som både empiriskt och teoretiskt präglade, i synnerhet då de återfinns både i vardagliga och teoretiska sammanhang. Detta synliggörs även i hur de återkommer både i mitt teoretiska material och i de politiska diskussioner som jag har observerat digitalt. I min studie - som framgår ovan - avser jag att studera hur moderskap konstrueras i debatten om surrogatmödraskap i Sverige. Syftet med detta kapitel är att beskriva uppsatsens teoretiska ramverk och hur vissa begrepp används som analytiska verktyg för att stärka och förklara empirin.

Att göra om släktskap

Hur konceptet släktskap ska förstås har bland annat studerats av antropologer. Janet Carsten är en utav dem. I *After Kinship* (2004) illustrerar hon släktskapets förflutna, nutid och framtid inom antropologin där bland annat antropologerna David Schneider och Marilyn Strathern lyfts fram. Hon menar att det finns ett samband i hur antropologins syn på släktskap har förändrats och vad som hänt med vår vardagliga erfarenhet av släktskap. Tidigare har antropologins syn på släktskap vilat på en distinktion mellan det biologiska och sociala, någonting som idag inte kan tas för givet på grund av de nya reproduktionsteknikerna. I förståelsen av släktskap fokuserar Carsten på i vilken utsträckning släktskap är en del av en förbestämd, naturlig ordning och hur den påverkats av människan. Vid första anblick kan släktskap uppfattas som något oföränderligt som sker via födseln där kvinnan som föder barnet ses som den naturligt givna modern. Samtidigt kan släktskap ses som något som skapas aktivt via agens (Carsten 2004: 1-10). Att dela vardag, som att äta tillsammans och bo under samma tak, kan ses som ritualer för att skapa släktband, utan att biologiska band finns (Carsten 2000:687). Hur kvinnan kopplas till naturen diskuteras även av socialantropologen Sherry B. Ortner. Hon menar att kvinnan anses naturligt betingad på grund av hennes ”naturliga” funktioner som menstruation, amning av barn och att hon kan genomgå en graviditet (Ortner 1974).

Schneider (1984) var en av de första som började ifrågasätta den klassiska släktskapsstudien. Han menade att de endast baserades på euroamerikanska antaganden där reproduktion och släktskap naturaliserades. Vid samma tid började nya reproduktionstekniker växa, så som könsellsdonation och surrogatmödraskap, som även de utmanade den naturliga och biologiska konceptualiseringen av släktskap (Pande 2009; Ragoné 1998; Strathern 1992; Carsten 2000). Schneider ansåg att föreställningen av släktskap skulle förändras om vetenskapen upptäckte nya metoder. Han ansåg att ”om vetenskapen upptäcker ny fakta om biogenetiska relationer, då är det vad släktskap är och var hela tiden, även om de inte varit kända vid den tidpunkten” (Schneider 1984: 23, min översättning). Strathern, en av föregångsgestaltarna för forskningsfältet av det nya släktskapet, bygger vidare på Schneiders tankegång. Hon betonar hur föreställningar av vad som är naturligt ifrågasätts av ny reproduktionsteknologi och hävdar att naturen, kroppen och biologin kan ses som konstruktioner (Strathern 1992: 14-20).

I klassiska släktskapsstudier har släktskapsrelationer främst varit rotade i naturen (Carsten 2004; Pande 2009; Schneider 1984; Strathern 1992). Samtidigt som det fanns forskning som påvisade en samexistens mellan biologiska relationer och släktskapsliknande relationer, pulserade en debatt om hur dessa släktskapsliknande relationer skulle placeras i relation till de biologiska (Pande 2009). Detta präglas vår förståelse av släktskap än idag.

Carsten ställer sig frågan: vad händer med släktskap? Handlar det om en generell förändrad förståelse av vad släktskap innebär? Dagligen konfronteras människor i deras vardag av mediala representationer av främmande former av släktskap, inte bara trasiga rekonstruerade familjer, utan också en ny värld av reproduktionsmöjligheter och tekniker (Carsten 2004: 7).

Surrogatmödraskap – en anomali?

Surrogatmödraskap beskrivs som en provocerande och politisk vattendelare, nästintill hotfull. I förståelsen av surrogatmödrskapets kontroversiella funktion används Mary Douglas fundamentala idé om kategorisering och rituellt orenhet. I hennes verk *Renhet och fara* beskriver hon smuts som materia på fel plats i en redan kulturellt skapad ordning (Douglas 1997). Douglas menar att människan

förstår sin värld genom att skapa kategorier där det som inte passar in i ordningen ses och bemöts som kulturella avvikelser. Hon menar att föreställningen av vad som är rent och smutsigt skapas dock inte av sig självt, utan ges kraft i ett visst kulturellt symbolsystem. Ett välkammat, lockigt hår på en fest kan uppfattas som en vacker och ”ren” frisyra. Ett hårstrå på middagsbordet kan ses som ”smuts” och ”förorening” och måste städas bort och kastas i papperskorgen, där ”smuts” hör hemma. Hårstrået på middagsbordet anses hotande på grund av att det befinner sig utanför sin klassifikation. Douglas anser att dessa avvikelser skapas i kulturen som den existerar i av en anledning. Genom att kulturen markerar vissa objekt, personer, upplevelser eller händelser som motsägande till sin klassifikation, skyddas även den sociala strukturen (ibid).

Vi kan omöjligt tolka ritualer rörande exkret, bröstmjolk, saliv och annat, om vi inte är beredda att i kroppen se en symbol för samhället och vidare att se de krafter och faror, vilka tilltros samhällsstrukturen, reproducerade i människokroppen i liten skala. (Douglas 1997: 164)

Douglas hävdar att människokroppen behöver ses som en metafor för samhället och att det finns ett samband mellan dem. Kroppen, precis som samhället, utgör en komplex struktur med gränser. Hon menar att dessa gränser skapar anomalier som uppfattas bryta mot det normala. För att återskapa stabilitet, skapas strategier som till exempel tabuer för att bemöta det gränsöverskridande (ibid).

3. Att undersöka surrogatmödraskap

Inom antropologin används antropologiska metoder som forskaren själv utformar i förhållande till sitt ämne. Detta innebär att fältet i sig skildras och utformas utifrån forskarens sociala samt fysiska anknytning till ämnet som hen valt att studera (Hylland-Eriksen 2000: 27). Denna uppsats bygger på en kvalitativ textstudie vars fokus är att presentera och diskutera texternas innehåll och argument som sedan kontextualiseras med hjälp av tidigare forskning. Nedan presenteras uppsatsens metodologiska ramverk i tre olika delar: *val av metod, urval och avgränsningar och Internet som fält*.

Val av metod

Uppsatsen utgår ifrån en kvalitativ textanalys där den centrala metoden varit att *analysera* texter rörande surrogatmödraskap publicerade i svensk dags- och kvällspress. Jag har huvudsakligen noggrant läst texternas olika delar, granskat helheten och kontexten, och utifrån det valt ut det som varit väsentligt för studien (Esaiasson 2007: 237). Frågor jag ställt under läsandet är: vilken är textens poäng? Vilka är argumenten och vilka är dess utgångspunkter? För att klargöra tankestrukturen samt begripliggöra det relevanta innehållet i texterna har de organiserats metodiskt (ibid: 238).

Debatten är mångfacetterad och präglas av olika människors idéer om reproduktion, moderskap och familjebildande. Under granskandet av texterna användes därför en *idékritisk analys* för att se hur vissa givna argument lever upp till vissa bestämda normer, och hur de speglar föreställningar i ett större sammanhang (ibid: 239). Genom att undersöka texter ges också en vidare uppfattning av dess – i detta fall surrogatmödrskapets - tillstånd (ibid: 237ff). För att skapa en tydlig översikt och bringa klarhet av debatten är texternas innehåll *logiskt* organiserade under följande temarubriker: *ett ultimatum utnyttjande eller en möjlighet till frigörelse? , den fria kvinnans revolution! , kvinnokroppen – ej till salu, och slaget om liv(modern)*. Inledningsvis presenteras debatten för att senare smalna av på frågan om moderskap. Argumenten för respektive emot presenteras under varsitt avsnitt. Detta för att *klargöra* texternas struktur samt ”[...]lyfta fram och begripliggöra det väsentliga innehållet i de aktuella texterna” (ibid: 238). Under granskningen av texterna uppmärksammade jag ett mönster då många argument återkom regelbundet. Samtidigt som det förenklade tematiseringen av texterna bidrog det till att argumenten gled in i varandra. Tematiseringar kan öka risken för en förenkling av debatten (ibid). För att tydligt synliggöra de tolkningar jag gjort av texterna inleds varje tema med ett sammanfattande citat av texternas argument som sedan analyseras och diskuteras i anknytning till teori och tidigare forskning.

Vid ett tillfälle utfördes även en deltagande observation av en offentlig aktion i Stockholm. Genom att delta och närvara på fältet, i detta fall på en aktion mot surrogatmödraskap, skapar antropologen sig en egen uppfattning om fältet och informanterna (DeWalt & DeWalt 2011). Deltagande observation innebär ett faktiskt deltagande i informanternas vardagsliv där antropologen är en del av deras kontext genom att informellt observera deras ageranden, utföra vardaglig konversation som intervjumetod och dokumentera både det som sägs och inte sägs (ibid: 1-15). Observationen är inte avgörande för studien men blev studiens startskott som används som ett komplement i förståelsen av fältet. Under observationen fördes inga anteckningar men jag fotograferade vid några tillfällen för att eventuellt använda senare. Efter observationen satt jag på ett café och sammanfattade observationen, men också för att anteckna reflektioner och fundera över icke-verbala budskap (Repstad 1999: 85).

Att studera ett ämne som utmanar något så fundamentalt som reproduktion finns risken att ens egna åsikter påverkar ens tolkningar och val under studien. Även fast inga intervjuer utfördes kunde jag uppmärksamma svårigheten i att placera mig själv som forskare

utanför mina egna föreställningar, både när jag granskade och valde ut texter. Detta uppenbarade sig redan i höstas när jag kom i kontakt med debatten via en väns Facebook-sida. Redan där, i ett oskyldigt diskussionsflöde på Internet, observerade jag hur debatten snabbt blev polariserad - antingen var du för eller emot. Jag är en ung kvinna som definierar mig som feminist som förespråkar allas rätt, oavsett sexualitet. Därför la jag stor vikt i att alltid försöka se till ett större sammanhang genom att se på det jag redan känner till med nya ögon (Aull Davies 2008:119-120).

Urval och avgränsningar

Materialet som ligger till grund för studien utgörs av debattartiklar, ledare, krönikor, och artiklar publicerade i svensk press från 2013 tills idag. För att nå en bred plattform för debatten har jag valt att utgå ifrån större nyhetsportaler som Dagens Nyheter (DN), Svenska Dagbladet (SvD), Sveriges Television (SvT), Sydsvenskan, Expressen, Etc, Aftonbladet, Dagens Samhälle, men också mindre som de sexualpolitiska tidskrifterna Ottar och Qx. Artiklarna är främst ett resultat av sökningar i Mediearkivets databas över tidningsartiklar med *surrogatmödraskap* som sökord, samt är publicerade i de utvalda tidningarna under perioden 2013-01-01 till 2016-05-19, förutom en artikel som är publicerad 2011. Denna sökning gav totalt 359 träffar av vilka jag granskade för att sedan välja ut 25 artiklar. Jag valde att begränsa mig till denna tidsspann då den statliga utredningen startade under 2013 och avslutades i februari 2016. För att skapa en balanserad analys har jag strävat efter en jämn fördelning mellan förespråkare och motståndare i frågan. Den första artikeln är publicerad 19 september 2011 och den senaste är publicerad 19 maj 2016. Vid citering från de virala tidningsartiklarna redovisas inte sidnummer eftersom det inte framgår.

Valet av artiklar utgår från de som har surrogatmödraskap som sitt huvudtema, och därför uteslutit artiklar som endast refererar till surrogatmödraskap. Genom databasen Libris har jag sökt litteratur och artiklar med hjälp av ord som *surrogatmödraskap*, *moderskap*, *familj*, *släktskap* samt *antropologi*. Jag har även gjort friare sökningar genom Google med samma begrepp. Trots att dessa texter inte är representativa för hur alla i Sverige ser på surrogatmödraskap är mitt syfte att illustrera *hur* det offentliga samtalet *kan* se ut. I förståelsen av surrogatmödraskap anser jag det därför angeläget att uppmärksamma att de utvalda texterna kan representera både individuella förklaringar av surrogatmödraskap samtidigt som de är en del av en kollektiv uppfattning av fenomenet.

Internet som fält

Materialet, som tidigare nämnts, utgörs till stor del av texter publicerade i svensk media samt tidigare litteratur. Där med har Internet varit mitt främsta fält. Det digitala är ett tämligen nytt fält inom antropologin, då den digitala världen i sig är ett nytt verktyg för oss människor att umgås och dela information med varandra (Horst & Miller 2012). Digitalt fältarbete skiljer sig därför från den klassiska antropologiska observationen då Internet saknar både fysisk plats och fysiska kroppar (DeWalt & DeWalt 2011). Precis som vårt samhälle digitaliseras, framförallt genom sociala medier, digitaliseras även antropologin (Uimonen 2012:225). Digitalt fältarbete behöver därför inte ses som mindre autentisk än fältarbete på fysisk plats (Horst & Miller 2012). Med digitalt fältarbete menar jag digital observation, i detta fall digital observation av debatten om surrogatmödraskap i Sverige.

Idag är Internet en plattform för samhället att utspela sig på, dels genom information- och nyhetsflöden, men också en plattform för människor att interagera och förmedla betydelse. I framtiden kommer det vara nästintill omöjligt att finna några fältarbeten där teknologin inte är medverkande (Horst & Miller 2012). Internet beskrivs som en mångfacetterad kultur med global tillgång, vilket gör det omöjligt att betrakta det som kulturellt, socialt och politiskt neutralt (Aull Davies 2008). Det offentliga samtalet blir därför både större och mer tillgängligt. Idag kan Facebook ses som ett kvalificerat val för fältarbete inom antropologin då det är en plats som skapar möjligheter att nå både målgrupp och informanter (Uimonen 2012). Att endast bedriva forskning på Internet väcker också frågor berörande forskningsetik eftersom det är svårt att definiera vad som är offentligt och privat i den virtuella världen. Detta väcker frågor huruvida anonymitet kan garanteras för studiens informanter eftersom Internet är en så pass offentlig plats. Även fast alias används är det väldigt enkelt för den intresserade att söka sig till den ursprungliga källan, och där med hitta personens riktiga namn. Internets funktioner gör det därför inte möjligt för forskaren att garantera anonymitet för studieobjektet (Aull Davies 2008:169). Därför har jag valt att skriva ut personernas riktiga namn.

4. Ett ultimatum utnyttjande eller en möjlighet till frigörelse?

Detta avsnitt inleds med en kortare bakgrundsbeskrivning av debatten rörande surrogatmödraskap i svensk media 2013-2016 där de förespråkande och kritiska argumenten lyfts fram under två separata rubriker. Avslutningsvis presenteras *moderskapet*, och hur debatten om surrogatmödraskap i Sverige kan ses som ett resultat av hur moderskap konstrueras. Detta kopplas till väsentliga teoretiska infallsvinklar samt tidigare forskning gjord på surrogatmödraskap.

Introduktion till debatten

Idag beskrivs surrogatmödraskap som en möjlighet för människan att reproducera sig och bygga en familj. Debatten har blossat upp i omgångar och beskrivs idag som den senaste arenan för slaget om kvinnan som både delar riksdagspartier och den feministiska idédebatten (Arpi 2011; Byström 2014). Det finns en omfattande politisk oenighet i frågan där riksdagspartier står splittrade internt med livliga debatter både inom och över blockgränserna (Carlehed 2016; Byström 2014). Däremot är debatten inte ny. År 1988 i en statlig inseminationsutredning behandlades flera typer av för tiden ny reproduktionsmedicin där förslaget om surrogatmödraskap förkastades utan någon djupare motivering (SoU26 1988). Även fast surrogatmödraskap var helt otänkbart då, så fanns diskussionen redan där (Mårtensson 2016: 9; TT 2016). Surrogatmödraskap gick från att anses etiskt fel till att Statens medicinsk-etiska råd (Smer) i februari 2013 ställde sig positiva till att metoden görs altruistiskt mellan släkt och vänner. Rådet ansåg att ”kvinnor som vill vara surrogatmödrar åt anhöriga bör ha möjlighet att själva råda över sina kroppar” (Carlehed 2016). Utredningen lämnade många obesvarade frågor, och regeringen beslutade att en statlig utredning skulle genomföras. När beskedet kom att altruistiskt surrogatmödraskap ej bör bli lagligt i Sverige (SOU 2016:11) fick debatten en ytterligare nytändning.

Parallellt med detta anses infertilitet öka som ett växande problem i Västvärlden. Ofrivillig barnlöshet drabbar ungefär var sjätte par och deras hopp sätts till reproduktionsteknologin (Lagerblad 2013a). Behandlingar som provrörsbefruktning, äggdonation och surrogatmödraskap ses som möjligheter för ofrivilligt barnlösa att förverkliga sina drömmar om föräldraskap. De svenska köerna till äggdonation är långa, och att ”hyra” en livmoder är idag inte tillåtet i Sverige (ibid). Detta innebär att sjukvården ej tillåts att utföra assisterad befruktning om kvinnan planerar att lämna ifrån sig barnet. Samtidigt har fler än 100 barn kommit till Sverige med hjälp av surrogatarrangemang utomlands (Bratt 2014). I och med att surrogatmödraskap omtalas allt mer som ett alternativ till reproduktion utmanas inte bara föreställningar om släktskap, utan även föreställningar om moderskap.

Sammanfattningsvis delar sig debatten i två sidor – för eller emot. Förespråkare lyfter kvinnans fria val och självbestämmande som individ, och hur surrogatmödraskap som praktik utmanar och öppnar upp för en mer normkritisk och inkluderande familjesyn. Motståndarna däremot ser, i stora drag, surrogatmödraskap som ett ytterligare patriarkalt verktyg till att exploatera kvinnan och den kvinnliga kroppen att utnyttjas som handelsvaror. Om frågan endast avgjorts av vår sympati till ofrivilligt barnlösas lidande, hade debatten kanske varit enklare? I grund och botten berör surrogatmödraskap hela vår syn på vad föräldraskap innebär.

De som uttalar sig i de utvalda texterna är främst politiker, filosofer, antropologer, sociologer, opinionsbildare samt personer med egen erfarenhet av surrogatmödraskap. Deras argument berör liberala, feministiska samt egalitära idéer, där de liberala betonar individens fria val och rättigheter, de feministiska betonar att kvinnans kropp exploateras, och de egalitära betonar jämlikhet och i detta fall allas rätt till reproduktion. Nedan presenteras och diskuteras de argument som återkommer i debatten om surrogatmödraskap i Sverige.

Den fria kvinnans revolution!

Hon som hjälpte oss var gift och hade barn sedan tidigare, och hon gjorde det verkligen för att hon ville hjälpa par som inte kan skaffa barn själva (Mårtensson 2016: 9).

Det är tisdag morgon när jag kliver av tunnelbanan vid Odenplans station. Rusningstrafiken dansar hektiskt längs perrongen när jag slår mig ner på en bänk för att invänta en vän. Jag tar fram tidningen som jag lyckats få med mig från sätet bredvid mig i tunnelbanevagnen⁴. På förstasidan möter jag paret Oscar och Niklas som inväntar morgondagens besked från den statliga utredningen. Redan i början av deras relation var de tydliga med att de både ville ha barn samtidigt som de varit medvetna om att möjligheterna för homosexuella manliga par är begränsade. ”Vi ville ha våra egna barn” säger de i intervjun, och ser därför surrogatmödraskap som den bästa lösningen för dem (Larsson 2016: 2). I en annan artikel möter jag Johan, Erik och deras två söner. För två och ett halvt år sedan bestämde de sig för att bli föräldrar och valde att vända sig till en amerikansk förmedlare som hjälpte dem både juridiskt och att hitta en bärare och en äggdonator. De uttrycker sorg över att Sverige fortfarande inte gör det möjligt för barnlösa par att få barn genom surrogatmödraskap. ”Vi har fått två fantastiska barn med en fantastisk kvinna som ville hjälpa oss att bli föräldrar, det känns konstigt att staten ska säga till oss att detta inte är ok” (Mårtensson 2016: 9).

Det här är att underkänna vuxna människors förmåga att fatta egna beslut. Att inte ens gå med på att en syster eller en väninna ska få hjälpa en närstående att skaffa barn. Det är rätt bedrövligt (Carlehed 2016).

De mest återkommande argumenten för att surrogatmödraskap bör vara möjligt i Sverige präglas vanligtvis utifrån ett liberalt perspektiv som grundar sig i *individens frihet* och *rättighet att själv besluta över sin kropp* (Gondouin 2015; Jönsson 2014; Lagerblad 2013a). Detta ges ibland en feministisk prägel: "[...]personer med livmoder har rätt att bestämma över sina egna kroppar och är kapabla att fatta fria val" (Gondouin 2015). Att begränsa en individs frihet ses här med som något negativt, och denna frihet ses som ett legitimerande av surrogatmödraskap som metod. Andra förespråkande röster hyllar surrogatmodern och respekterar hennes val. I andra texter framställs hon som barnlösa pars hjälte.

Ett sätt att få barn när man av olika anledningar inte kan bära det själv är att låta någon annan göra det. Jag kan inte tänka mig en *vackrare* och mer *oegoistisk* handling än att ställa upp som surrogat. En altruistisk surrogatmamma är inget annat än en hjältinna (Ekelund Nachman 2016, min kurs.).

Surrogatmodern blir reproduktionens hjältinna som vill ge andra möjligheten att uppleva samma intensiva lycka "[...]som hon känt när hon ser på sina egna barn" (Heberlein 2013). I en annan artikel beskrivs det hur den indiska surrogatmodern fick det tidigare barnlösa paret dröm att gå i uppfyllelse (Allert 2013). Oscar och Niklas, som nämns tidigare, återkommer i andra texter där de uttrycker besvikelse över utredningens beslut. I en intervju kritiserar de hur argumenten mot surrogatmödraskap är att en kvinna bestämmer över sin egen kropp och att den kroppen inte ska användas för att lösa barnlösas problem. "Det är ett dåligt argument" menar Oscar (Ståhlberg 2016), och anser att det indirekt misstror kvinnans förmåga att fatta egna beslut över sin kropp (ibid). Att "kvinnor äger rätten över sin egen kropp" (Wålsten 2016) innebär här rätten till att vara surrogatmoder.

Det är tråkigt att vi har feministiska rörelser i det här landet som har synen på kvinnan att hon inte besitter den viktigaste makten över sitt eget liv: förmågan att föra livet vidare (Wålsten 2016).

Ett annat perspektiv som förekommer är det *normkritiska*, där surrogatmödraskap beskrivs som en framåtsträvande form av familjebildning som utmanar traditionella idéer om moderskap, reproduktion, graviditet och familj (Gondouin 2015; Strandberg 2014a). Surrogatmödraskap som ny reproduktionsteknik är därför en möjlighet för fler grupper att bilda familj och ett konstaterande att familj och familjebildande är sociala konstruktioner och inte "öden" som endast sker (Jönsson 2003: 41; Teman 2008). RFSL och andra hbtq-grupper som Öppna Moderater är några av de som varit drivande för att surrogatmödraskap ska bli möjligt i Sverige där de ser den biologistiska, heteronormativa, parorienterade synen på föräldraskap och familj som det största hotet (Gondouin 2015). Argumenten problematiserar hur frågor som berör familjebildning är präglade av "[...]starka normer som utgår från en mamma, en pappa och barn" (Lagerblad 2013b), någonting som drabbar dem som går utanför normen (ibid). Om tekniken finns så bör den användas, menar vissa. Detta tankesätt kan ses som en förklaring till varför fler barnlösa par ser assisterad befruktning som ett alternativ till föräldraskap.

Kvinnokroppen – ej till salu

Kvinnor och kvinnors kroppar jämföras med behållare eller maskiner, som ska producera en vara, ett barn. Barn som omedelbart efter födelsen skiljs från produktionsmiljön/sin mamma och överlämnas till beställarna/köparna (Rollén & Olin Wikman 2016).

Motståndarna till surrogatmödraskap ser annorlunda på individens självbestämmande rätt. Till skillnad från förespråkarnas betoning på individens frihet hävdar motståndarna att rättighetsargumentet faller på att kvinnan objektifieras, och istället för att ges rätten till sin kropp, förlorar hon den. Istället riktar de strålkastarna mot de patriarkala och globala tankefigurerna där kvinnan "[...]förväntas ställa upp och att kvinnokroppen är ett redskap tillgängligt för andra" (Fahlén & Åström 2013). Att kvinnan förväntas "ställa upp" som surrogatmoder beskrivs som ett uttryck för en av "[...]de äldsta patriarkala tankarna i världen" (Inci 2016).

Altruistiskt låter ju lite fint, säger Gertrud Åström. Men det hjälper inte, det här strider mot den grundläggande idén om att människan är osäljbar. Det där är bara en konstruktion, det blir samma sak – det skrivs kontrakt där det ingår att kvinnan ska lämna ifrån sig en "produkt". Det blir en transaktion (Nordgren 2014).

Kvinnans kropp blir en handelsvara på en marknad, alternativt att marknaden är kvinnokroppen där graviditeten och barnet blir varan. Oavsett om det är altruistiskt eller kommersiellt hävdar flertal kritiska röster att surrogatmödraskap alltid innebär ett kontrakt mellan det barnlösa paret och kvinnan, där kvinnan exploateras (Inci 2016; Kakabaveh et al. 2014; Rågsjö 2016). "Kontraktet innebär att kvinnan avtalar bort rätten till sin kropp, liksom vårdsnaden av barnet efter förlossningen" (Inci 2016). Att göra surrogatmödraskap möjligt i Sverige ses därför som en risk för att en marknad skapas där kvinnans kropp kan "varufieras" och ses som allmän egendom, endast på grund av hennes reproduktionsförmåga (Jönsson 2003: 154). Genom att ta avstånd från surrogatmödraskap innebär här att

ta ställning *för* kvinnans rätt till sin egen kropp.

De slutsatser som dragits från länder som tillåtit altruistiskt surrogatmödraskap visar att det är i princip omöjligt att kunna garantera frivilligheten i graviditeten, och att det ovillkorligen leder till kommersiell handel. Pengar är ändå inblandade på ett eller annat vis och kvinnorna ifrågasätts för ett oerhört socialt tryck (Rågsjö 2016).

Även fast surrogatmödraskap skulle göras altruistiskt menar motståndarna att det alltid finns en risk för en svart marknad under bordet, där kvinnan erbjuds pengar eller andra former av påtryckningar och maktmedel, inte minst känslomässiga (Inci 2016; Rågsjö 2016; Strandberg 2014b). Att neka sin barnlösa bror och hans partner hjälp att få barn är därför inte oproblematiskt. Samtidigt som motståndarna erkänner barnlösas sorg hävdar de att barn inte är en mänsklig rättighet och att gränsen för att tillfredsställa barnlängtan behöver dras vid människohandel (Fahlén & Åström 2013). Oavsett sexualitet har en person inte rätt att använda en kvinnas livmoder som ”behållare” till det barn de önskar sig (Inci 2016).

En kvinna kan vara en surrogatmor bara för att hennes kvinnlighet är irrelevant och hon kan förklaras som en ’individ’ som utför en tjänst. Samtidigt kan hon vara en surrogatmor bara för att hon är kvinna (Pateman 1988: 217, min översättning).

Till skillnad från de förespråkande belyser de kritiska texterna en fruktan för att surrogatmödraskap, snarare än att provocera könsroller förstärka dem. En kvinna är surrogatmoder för att hon är kvinna, inte för att hon utför en tjänst. I och med att nya reproduktionsmetoder seglat upp har adoption som alternativ vid barnlöshet halkat ner. ”Det visar hur kraftfull den biologiska normen är, vilket sätter nytt fokus på vad som anses vara en familj och på släktskap” (Strandberg 2014a). Precis som de förespråkande texterna kritiserar hur motståndet mot surrogatmödraskap präglas av biologism (Gondouin 2015), hävdar även de kritiska att surrogatmödraskap som praktik förstärker ”[...]idealet som säger att blodsband är viktiga när familj bildas” (Lagerblad 2013c).

I de följande två avsnitten kommer dessa argument, med särskilt fokus på moderskap, samt relationen mellan släktskap och moderskap, att analyseras mer specifikt.

5. Slaget om (liv)modern

Sagan om surrogatmödraskap skildrar historier om (kvinno)kroppen, livmödrar till uthyrning, reproduktionsteknikens underverk eller exploatering, och om det heliga moderskapet. I det tidigare avsnittet introducerades debatten om surrogatmödraskap i Sverige, en debatt som är både komplex och snårig. Nedan presenteras hur debatten kan ses som ett resultat av våra föreställningar om moderskap samt dess relation till hur vi ser på släktskap.

Kvinnokroppen har varit både territorium och maskin, jungfrulig ödemark att exploatera och löpande band att producera liv. Vi skall försöka föreställa oss en värld där varje kvinna sitter som regerande härskarinnor över sin egen kropp (Rich 1980:266, min översättning).

”Sjunkande födelsetal, intensifierade globaliseringsprocesser och nya reproduktionstekniker är dominerande faktorer i en samtida omdefiniering av moderskap, där de biologiska (det vill säga barnafödande) separeras från dess sociala aspekter (det vill säga barnuppfostran)” (Gondouin 2012: 1, min översättning). Redan vid barnsben lärde jag mig om hur jag blev till; om mamma och pappa, den långa förlossningen på Danderyds sjukhus, om hur jag lades på mammas bröst så fort jag sett världen för första gången. När andra såg min gravida mammas mage tänkte de att hon kommer snart att föda *sitt* barn. Tidigare har samhället sett det naturligt att en gravid kvinna är mor till sitt barn och att hon också kommer ta hand om det. Med teknikens framfart, ”[...]kan den organiska enheten mellan foster och moder inte längre tas för givet” (Ragoné 1998: 119, min översättning). Surrogatmödraskap ifrågasätter den ”naturliga” kopplingen mellan moderskap och graviditet och utmanar därmed den traditionella kvinnorollen. Tidigare fanns det bara en form av moderskap men som ett resultat av nya reproduktionstekniker kan vi idag synliggöra tre kategorier: [1] den biologiska modern som bidrar med ägget, [2] den gestationella modern som bär barnet men som inte har något genetisk relation till det och [3] den sociala modern som vårdar och uppfostrar barnet (ibid; Pande 2009).

Ett teoretiserande av kroppen inom antropologin har blivit allt mer populärt under de senaste två decennierna (Teman 2003). Även om kroppen historiskt sett varit placerad i naturen ser vi idag att det inte finns någon ”naturlig” uppfattning av kroppen som fri från sociala och kulturella dimensioner, och bör inte längre betraktas som ”instinktiv” och ”naturlig” (Bordo 1993; Douglas 1970). En moders kropp är ett undantag. Ur ett antropologiskt och feministiskt perspektiv diskuterar Teman (2003) hur moderskap fortfarande antas vara djupt rotad i naturen på grund av kvinnans reproduktiva förmåga. Hon beskriver hur reproduktionsbiologin tjänar som en ”sele” för kvinnans frihet. Från Simone de Beauvoirs protest mot att kvinnan var ”fångad i naturens nät” till att Sherry B. Ortner, 20

år senare, hävdar att kvinnan ses som naturligt betingad och mannen som kulturell, präglas fortfarande synen på kvinnans kropp som starkt rotad i naturen och dess reproduktiva biologi (Beauvoir 2012; Ortner 1974). När släktskap studeras behöver även kön synliggöras, precis som att släktskap behöver vara en del i analysen av kön (Carsten 2004: 59). Hur moderns kropp blir naturligt betingad påverkar därför hur vi ser på surrogatmödraskap.

Surrogatmödraskap kan ses provocera en traditionell konservativ idé om att reproduktion är något ”naturligt” som bör grundas i kärlek, äktenskap och samlag (Pande 2009: 391), något som ibland används som ett argument mot surrogatmödraskap. När kvinnan ingår i ett kontrakt framstår hon som egoistisk och pragmatisk samtidigt som hon anses utmana könsnormer, då kvinnor generellt betraktas vara drivna av känslor, altruism och omtanke för andra. Vid kommersiellt surrogatmödraskap bryts myten om den moderliga intuitionen ytterligare. Kvinnan lämnar inte endast ifrån sig barnet som hon fött, hon ingår även i ett ekonomiskt kontrakt där hon får betalt för att föda barn (Pande 2010; Anleu 1990; Ragoné 1994: 56-68). Båda metoderna kan verka exploaterande genom att både beröva kvinnans rättigheter över sin kropp och parallellt inskränka hennes autonomi (Anleu 1990: 72).

Samtidigt som surrogatmödraskap målas upp som vår tids ”kvinnofälla” där kvinnor förväntas tillfredsställa andras behov och uppfylla bilden av det kvinnliga moderskapet (Fahlén & Åström 2013; Rich 1980; Corea 1985), skildras surrogatmödraskap, oavsett form, även som kvinnans frigörelse från de traditionella fortplantningsmetoderna (Firestone 1979). Det är ett rum där kvinnan kan bemästra gränserna i sin familjeroll och åstadkomma en viss grad av oberoende och personlig tillfredsställelse - och inte endast vara mamma (Ragoné 1998: 128). Under Temans fältarbete i Israel mötte hon surrogatmödrar som ser sig själva som att de ”erövrar” och ”lurar” naturen (2003). Genom att separera reproduktion från moderskap utövade de israeliska kvinnorna personlig agens istället för att framstå som medikaliseringens passiva offer. Samtidigt ser de sig själva delta i en handling som både skapar och förnekar moderskap. Utifrån detta menar Teman att surrogatmödraskap i dess kulturella och nationella förståelse, skapar ett statushöjande och avfärdar hotet om marginalisering av moderskap (ibid).

Elisabeth är boende i Köpenhamn och är en av de kvinnor som burit och fött ett barn för någon annan. Till hennes egna söner brukade hon beskriva fostret som en tillfällig gäst som snart skulle vidare till sina pappor. Graviditeten framställs i artikeln som problemfri men att reaktionerna från omgivningen var det motsatta (Nilsson 2015). ”Många trodde att det hon gjorde var olagligt och andra antydde att hon var en dålig mamma som kunde lämna bort ett barn hon fött” (ibid). Att som kvinna bära och föda ett barn för någon annan provocerade mer än vad Elisabeth hade tänkt sig. Hon beskriver känslorna för barnet som starka men är inte jämförbara med den moderliga kärlek som hon har till sina egna barn (Nilsson 2015). Reaktionen hon möts av kan jämföras med det motstånd lesbiskt moderskap i USA fick möta. När Elisabeth lämnade ifrån sig ett barn som hon fött ansågs hon kränka moderskapets naturliga ordning, precis som lesbiskt moderskap (Teman 2003: 81).

En surrogatmoder riskerar att göra något ”mot sin moderliga natur”, det vill säga ge upp det barn de bär till vårdnaden av andra. Samtidigt som en surrogatmoder ses som ett medium för att en annan kvinna ska få uppnå sin naturliga, nationella plikt och förverkliga sin kvinnlighet, hamnar surrogatmodern i ett läge där hon ses bryta mot *hennes* ”naturliga” fortplantning och förneka *hennes* modersinstinkter, *hennes* köns nationella plikt, och *hennes* kulturella roll (ibid). ”Surrogatmödraskap är alltså en praxis som samtidigt reifierar och undergräver den nationella och naturliga ordningen” (Teman 2003: 81, min översättning). Detta bevisar hur naturen fortfarande präglar föreställningar av både moderskap och släktskap. Carsten menar att vad som anses naturligt har blivit en fråga om val där släktskapsrelationer och moderskap kan uppfattas antingen som socialt konstruerade eller som det naturliga med teknikens hjälp (2004: 167).

En ”riktig” kvinna konstitueras av den traditionella synen av kvinnan som altruistisk och oegennyttig, och även fast dessa attityder luckrats upp florerar de fortfarande - speciellt i hur vi ser på moderskap. Den gravida kvinnans kropp tillhör inte längre henne själv utan den auktioneras ut till allmänhetens förväntningar (Jönsson 2003: 193). Enligt Jönsson kan moderskapet som social institution alltså spegla outtalade kulturbestämda normer, roller och förväntningar där en ”god” moder bär barnet och behåller det (ibid: 194). En surrogatmoder faller därför utanför kriterierna för vad en ”riktig” och ”god” moder är. Hon blir en normbrytare mot det kulturellt definierade ”goda moderskapet” - en anomali. I samma sekund som Elisabeth lämnar ifrån sig barnet hon fött anses hon bryta mot den bestämda ordningen och bemöts därför som en kulturell avvikelse (Douglas 1997). Hon blir en ”dålig” mamma, och en ”dålig” kvinna. Idéen att ”normala” kvinnor inte blir gravida med den förbestämda intentionen att överlämna barnet till någon annan, samt att ”normala” kvinnor ”naturligt” knyter an till barnet de bär, reproducerar en generell tanke av naturligheten och normaliteten i moderskap och graviditet (Teman 2008).

Hur vi ser på moderskap i relation till släktskap berör också frågan om familj. Carsten (2000) introducerade begreppet ”relatedness” genom en konceptualisering av de relationer som avviker från den förkonstruerade modellen av släktskap, där det biologiska och det sociala ställs emot varandra. Enligt henne bör släktskap beskrivas i termer från lokala uttalanden och metoder, någonting som faller utanför hur antropologer tidigare uppfattat släktskap. Att erkänna ”relatedness” i sin kulturella kontext betonar betydelsen av människornas egna förståelse av släktskap (ibid). Den levda erfarenheten tycks ofta vara trivial och alltför uppenbar för att anses relevant

i förståelsen av släktskap. Detta klargör hur släktskap är långt ifrån att bara vara en värld av det givna i motsats till det som görs. När människan ges möjligheten att se släktskap som något mer än det naturligt givna skapas också ett engagemang för nya tekniska innovationer som surrogatmödraskap (Carsten 2004: 9). Utifrån detta kan surrogatmödraskap ses som en fascinerande möjlighet att undersöka dessa metoder och hur de kan skapa betydelse genom familjebildning.

Traditionellt sett har ordet ”föräldrar” inneburit två människor, en man och en kvinna, vars sexuella förbindelse lett till barn, men med den nya reproduktionstekniken ges människan nya möjligheter att konstruera familjeband på ett sätt som aldrig tidigare varit möjligt. Som tidigare nämns, innebär detta helt nya varianter av släktråd där ett barn som föds idag kan ha tre mammor: en genetisk, en biologisk och en social (Lagerblad 2013b). Vissa säger att kärnfamiljen ersatts med stjärnfamiljen⁵, med andra ord lämnat bilden av att kärnan i en familj är ett heterosexuellt cis-par med sina biologiska barn (Hedbom 2016). Samtidigt finns det en tydlig konflikt i debatten där både motståndarna och de som förespråkar surrogatmödraskap kritiserar varandra för att förstärka idén om den biologiska och heterosexuella kärnfamiljen. Genom att använda familjetermer, som förälder och moder, medförs ett biologisk-genetiskt släktskap mellan folket som inte bara knyter människorna till platsen utan också till varandra (Carsten 2004: 136-162).

Filosofen Torbjörn Tännsjö anser att surrogatmödraskap ”upplöser den ’naturliga’ idén om moderskap, om faderskap och om vad en familj är” (1991:147). Utifrån denna idé kan surrogatmödraskap ses ”[...]utmana normen om det biologiska föräldraskapet” och fungerar som ”[...]en murbräcka mot den konservativa familjenormen, där den heterosexuella kärnfamiljen utgör normen” (Jönsson 2008: 117, 13). Jönsson är en av de som ifrågasätter ”myten om den heliga relationen” mellan biologisk mor och barn och argumenterar för att detta biologiska föräldraskap behöver utmanas (ibid: 117). Ekis Ekman (2010) ifrågasätter dessa argument och menar att de endast är den födande moderns biologiska koppling till barnet som kritiserats och kallas normer och heliga, och inte faderns.

Det kan uppfattas provocerande att det existerar en marknad för sådant som anses ”ovärderligt” – som föräldraskap. ”Om man exempelvis anser att kvinnors reproduktionsförmågor är något ’ovärderligt’, så kan en varufiering av dem medföra en symbolisk skada, eftersom det skulle signalera att kvinnors reproduktionsförmågor är allmän egendom” (Jönsson, 2003:154). Detta argument kan enligt Teman präglas av en paternalistisk syn som grundar sig i egenskaper som tillskrivs gravida kvinnor såsom emotionell obalans vilket kan leda till att hon ångrar sitt beslut (Teman 2008:1105ff). Forskaren Amrita Pande som själv träffat flera av de indiska kvinnor som ”utnyttjats” genom surrogatmödraskap hävdar att dessa kvinnor inte behöver vara hjälplösa offer för patriarkatet och den globala kapitalismen. Även hon lyfter kvinnornas agens att ta egna beslut, och att detta inte behöver betyda att de är förtryckta. Hon menar att ett erkännande av surrogatmödraskap som en form av kroppsarbete skulle göra det enklare för staten att reglera verksamheten och skydda arbetarnas rättigheter. ”Ett traditionellt kvinnligt, exploaterande och stigmatiserande arbete, men ändå ett arbete” säger Pande i en intervju (Lagerblad 2013a).

Även om en kommersialisering av moderskapet känns moraliskt förkastligt så har kvinnors rättigheter och ställning historiskt sett stärkts när traditionellt kvinnojobb har börjat betraktas som arbete (Lagerblad 2013a).

Sammanfattningsvis skildrar debatten hur surrogatmödraskap utmanar föreställningar av moderskap, men också av familjebildande. Det kan även ses som ett bevis av vår tids barnpress och kärnfamiljsnorm (Lindquist & Hemlin 2013). Men kanske är det inte en slump. Dagligen blir vi påmind om fertilitetens godispåse - i politiska kampanjer, i artiklar om bästa fredagsmyset, i kända mamma- och pappabloggar, samt i den sexualpolitiska debatten. Debatten skildrar hur tabuer kring barnafödande skapas och sedan utspelar sig på kvinnans kropp, någonting som beskrivs som en lång patriarkal historia (Lindquist & Hemlin 2013). Surrogatmödraskap passar inte in i den uppsättning av kategorier som vi använder för att förstå världen omkring oss, och därför blir reaktionerna starka. Kulturen har därför markerat dessa kvinnor som avvikelser eftersom de motsäger och trotsar deras kategori som kvinnor (Douglas 1997).

Kvinnan som väljer bort att bli mamma och ”krysta fram en biologisk avkomma” (Lindquist & Hemlin 2013) uppfattas provocerande precis som kvinnan som både väljer att ställa upp som surrogatmoder, och hon som väljer att avstå. Utifrån Douglas (1997) kan dessa kvinnor speglas som anomalier, de bryter mot en ordning om hur en kvinna – och speciellt hur en moder – förväntas vara. Kvinnan som väljer att avstå att bli mamma vänder indirekt ryggen till moderskapet. Kvinnan som ställer upp som surrogatmoder bär och föder ett barn, men i samma sekund som hon lämnar ifrån sig barnet till de tilltänkta föräldrarna går hon emot sitt biologiska kall som kvinna – att bära, föda och vårda sitt barn. Kvinnan som avstår ifrån att vara surrogatmoder bryter också mot ordningen då hon avstår ifrån att hjälpa någon annan att bli förälder, hon säger nej till att bära ett barn som hennes natur givit henne möjlighet till. Oavsett hur progressiva vår tids åsikter är om vem som kan få barn, utmanar surrogatmödraskap en av vår tids mest djupt rotade konvention och konceptuella kategori - moderskap (Douglas 1997). Det handlar om en kamp om (liv)modern.

5 ”Stjärnfamilj är ett begrepp för alla typer av familjekonstellationer oavsett om det är regnbågs-, adoptiv-, enförälders- eller donationsfamilj. Ofta inkluderas även barnlösa till stjärnfamiljer” (Hedbom 2016).

6. Slutsats

Syftet med denna studie har varit att ur ett socialantropologiskt perspektiv ge en inblick i hur moderskap kan konstrueras i den svenska debatten om surrogatmödraskap. Detta genom att granska och analysera hur argument för respektive mot surrogatmödraskap ser ut, samt vilka föreställningar av moderskap, släktskap och familj som framkommer i argumenten. Denna studie är inte representativ för vad alla tänker om surrogatmödraskap. Den visar istället hur surrogatmödraskap talas om i Sverige.

Studien visar att surrogatmödraskap kan ses som den nya, moderna berättelsen om familjebildning och moderskap. I den offentliga debatten målar vissa upp surrogatmödraskap som möjligheternas paradys, andra säger att det är människohandel. I en utopi kan surrogatmödraskap innebära möjligheten för alla att få barn, och vad bättre är, ett biologiskt barn utan att bära eller föda det. Surrogatmödraskap kan också ses som en historia om människor som bryter mot normer – men samtidigt en historia som cementerar föreställningen om den lyckliga biologiska kärnfamiljen. Vi hör även en feministisk saga om kvinnor som gör revolt mot det traditionella moderskapet – men samtidigt en skildring av barnlöshetens helvete, som bara surrogatmödraskapet kan råda bot på.

Sammanfattningsvis skildrar den pågående debatten om surrogatmödraskap två läger. De kritiska rösterna ser praktiken i sig, oavsett situation, som ett exploaterande av kvinnan där graviditeten bedöms som ett utnyttjande. Rätten till den egna kroppen används också som argument för rätten att välja att bli surrogatmor. De förespråkande rösterna hyllar de nya reproduktionsteknikerna eftersom det är en möjlighet att hjälpa barnlösa att få barn. Istället för att se metoden som ett cementerande, ser de att surrogatmödraskap utmanar könsroller och ger kvinnan agens att fatta de beslut som påverkar hennes kropp. Surrogatmödraskap ställer oss alla inför svåra frågor i en mångnyanserad debatt. Huruvida praktiken är det ulti utnyttjandet av kvinnan eller en möjlighet för kvinnans frigörelse är kanske en spegling av hur kvinnokroppen, precis som i andra komplexa frågor, blir en symbol för ideologisk dynamit.

Redan från start kunde jag urskilja hur komplex och polariserad debatten varit, och fortfarande är. Oavsett hur du argumenterar så finns det alltid någon som provoceras och blir trampad på. Kanske på grund av att frågan berör något så fundamentalt som släktskap och reproduktion, något som kan tas för givet men in samma stund riva gränser och skapa oordning. Studien visar hur detta kan vara ett resultat av hur vi ser på och förhåller oss till moderskap. På båda sidor av debatten möts kvinnan, oavsett om hon är surrogatmor eller inte, med samma motstånd. Kvinnan som ställer upp som surrogatmoder hyllas på ena sidan och på andra sidan målas hon upp som exploaterad. Medan kvinnan som ställer sig emot surrogatmödraskap framställs som en person som hindrar andra kvinnor ifrån att uppleva moderskap. Dessa reaktioner ses i denna studie som en reaktion på att dessa kvinnor bryter mot en redan bestämd ordning. Båda sidor kritiserar varandra för att vara förespråkare för en biologistisk och heterosexuell kärnfamiljsnorm. Huruvida surrogatmödraskap är ett fritt val med en win-win-utkomst eller ett patriarkalt system från vilket kvinnor måste räddas för att inte exploateras, är en svår fråga.

Eftersom studien berör så pass komplexa och känsliga frågor är det svårt att ge snabba och enkla svar. Enligt min mening skildrar debatten om surrogatmödraskap i Sverige två parallella – och näst intill paradoxala – processer. Det ena är en naturalisering, vilket innebär att biologiska och genetiska band blivit allt mer viktiga. Det andra är en denaturalisering, det vill säga att fler reproduktions- och familjetekniker blivit mer normaliserade.

Vidare visar studien hur nya reproduktionstekniker obestriddligen utmanar gränserna för vad som anses naturligt och onaturligt där våra etiska och moraliska gränser angående befruktning och släktskap dras ut. Carsten ställde sig frågan: vad hände med släktskap? Vad vi betraktade som kontroversiellt eller omoraliskt för 30 år sen är vardag idag. Denna utveckling kan därför ses skildra en kulturellt förändrad inställning i hur vi ser på just fortplantning och släktskap. Reproduktionsteknologins utveckling och naturalisering av tekniken aktualiserar en rad olika dilemman och ställer oss inför vissa frågor, såväl etiska, politiska och juridiska. Om vi förlägger graviditeten utanför den sociala moderns kropp innebär det att vi kan ersätta kroppen helt i framtiden? När reproduktion teknifieras allt mer ökar även valmöjligheterna för individen, vilket både hyllas och kritiserar. Den gravida kvinnans utbytbarhet mot en annan kvinna går inte att jämföras med att bytas ut mot en maskin men säger däremot något om hur gränsen mellan naturligt och konstgjort blivit tydligare. Vad som kommer anses naturligt om ytterligare 30 år blir därför en relevant fråga.

7. Referenslista

Litteratur

- Anleu, Sharyn L. Roach. 1990. "Reinforcing Gender Norms: Commercial and Altruistic Surrogacy", *Acta Sociologica*, 33 (1): 63-74.
- Aull Davies, Charlotte. 2008. *Reflexive Ethnography. A Guide to Researching Selves and Others*. London: Routledge.
- Beauvoir, Simone de. 2012 [1949]. *Det andra könet*. Stockholm: Nordstedt.
- Bordo, Susan 1993. *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture, and the Body*. Berkeley: University of California Press.
- Carsten, Janet. 2000. *Cultures of Relatedness: New Approaches to the Study of Kinship*. Cambridge: Cambridge University Press
- Carsten, Janet. 2004. *After Kinship*, New York: Cambridge University Press.
- Corea, Gena. 1985. *The mothermachine: Reproductive Technologies from artificial insemination to artificial womb*. New York: Harper and Row.
- DeWalt, Kathleen M & DeWalt, Billie R. 2011. *Participant observation: A guide for fieldworkers*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Douglas, Mary. 1970. *Natural Symbols*. New York: Pantheon Books.
- Douglas, Mary. 1997 [1966]. *Renhet och fara. En analys av begreppen orenande och tabu*. Nora: Nya Doxa.
- Ekman, Kajsa Ekis. 2010. *Varat och varan: prostitution, surrogatmödraskap och den delade människan*. Stockholm: Leopard
- Esaiasson, Peter, et al. 2007. *Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm: Norstedst Juridik.
- Firestone, Shulamith. 1979. *The Dialectic of Sex. The case for feminist revolution*. London: The Women's Press.
- Gondouin, Johanna, & Stockholms universitet. 2012. Adoption, Surrogacy and Swedish Exceptionalism, *Critical Race And Whiteness Studies Journal* vol. 8, nr 2, s. 1-20.
- Hylland-Eriksen, Thomas. 2000. *Små platser - stora frågor: En introduktion till socialantropologi*. Bokförlaget Nya Doxa
- Jönsson, Kutte. 2003. *Det förbjudna mödrskapet: en moralfilosofisk undersökning av surrogatmödraskap*. Diss. Lund : Univ.
- Miller, Daniel & Horst, Heather A. (red.) 2012. *Digital anthropology*. Oxford: Berg
- Mårtensson, Ronja. 2016. *Familj hoppas på ändrad lag*. Svenska Dagbladet. 2016-02-24.
- Ortner, B. Sherry. 1972. Is Female to Male as Nature Is to Culture?. *Feminist Studies* vol. 1, nr 2, s. 5-31.
- Pande, Amrita. 2009. It May Be Her Eggs But It's My Blood: Surrogates and Everyday Forms of Kinship in India. *Qualitative Sociology* vol. 32, nr 4, s. 379-397.
- Pande, Amrita. 2010. At Least I Am Not Sleeping with Anyone: Resisting the Stigma of Commercial Surrogacy in India. *Feminist Studies* vol. 36, nr 2, s. 292-312.
- Ragoné, Helena. 1994. *Surrogate motherhood: conception in the heart*. Westview.
- Ragoné, Helena. 1998. Incontestable Motivations. I *Reproducing Reproduction: Kinship, Power, and Technological Innovation*. Sa-

- rah Franklin & Helena Ragoné (red.). Philadelphia: University of Pennsylvania Press
- Repstad, Pål. 1999. *Närhet och distans: kvalitativa metoder i samhällsvetenskap*. 3., [rev.] uppl. Lund: Studentlitteratur
- Schneider, David. 1984. *A Critique of the Study of Kinship*, Ann Arbor: University of Michigan Press
- Socialutskottet betänkande. 1987/88:SoU26. *Om befruktning utanför kroppen*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Statens medicinetiska råd (Smer). 2013:1. *Assisterad befruktning – etiska aspekter*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Statens offentliga utredningar (SoU). 2016:11. *Olika vägar till föräldraskap*. Stockholm
- Strathern, Marilyn. 1992. *Reproducing the Future: Anthropology, Kinship and the New Reproductive Technologies*. Manchester: Manchester University Press.
- Teman, Elly. 2003. The Medicalization of 'Nature' in the 'Artificial Body': Surrogate Motherhood in Israel. *Medical Anthropology Quarterly* vol. 1, s. 78-98
- Teman, Elly. 2008. The social construction of surrogacy research: an anthropological critique of the psychosocial scholarship on surrogate motherhood. *Social Science & Medicine* vol. 67, nr 7, s. 1104-1112
- Teman, Elly. 2010a. *Birthing a Mother: the Surrogate Body and the Pregnant Self*. Berkely. Los Angeles & London: University of California Press.
- Teman, Elly. 2010b. My Bun, Her Oven. *Anthropology Now* vol. 2, nr 2, s. 33-41
- Twine, Winddance F. 2011. *Outsourcing the womb: race, class and gestational surrogacy in a global market*. New York, NY: Routledge
- Tännsjö, Torbjörn. 1991. *Göra barn: en studie i reproduktionsetik*. Sesam: Stockholm
- Uimonen, Paula. 2012. *Digital Drama. Teaching and Learning Art and Media in Tanzania* UK: Routledge

Internetkällor

- Allert, Terese. 2013. "Tänker inte på att jag inte burit dem". (<http://www.aftonbladet.se/wendela/article16413765.ab>). Aftonbladet. Hämtad: 2016-05-01
- Arpi, Agnes. 2011. *Slaget om livmodern*. (<http://www.ottar.se/artiklar/slaget-om-livmodern>). Ottar. Hämtad: 2016-02-24
- Bratt, Anna. 2014. *I väntans tid på rätten att föda andras barn*. (<http://www.dn.se/livsstil/i-vantans-tid-pa-ratten-att-foda-andras-barn/>) Dagens Nyheter. Hämtad: 2016-02-27
- Byström, Max. 2014. *Surrogatmodraskap splittrar mellan och inom partierna*. (<http://www.svd.se/surrogatmodraskap-splittrar-mellan-och-inom-partierna>). Sveriges Television. Hämtad: 2016-02-26
- Carlehed, Marcus. 2016. *Delade åsikter i riksdagen om surrogat*. (<http://www.svt.se/nyheter/inrikes/delade-asikter-i-riksdagen-om-surrogat>). Sveriges Television. Hämtad: 2016-02-25
- Fahlén, Mia & Åström, Gertrud. 2013. *Kvinnors kroppar är inte bara behållare* (<http://www.svd.se/kvinnors-kroppar-ar-inte-bara-en-behallare>). Svenska Dagbladet. Hämtad: 2016-03-28
- Gondouin, Johanna. 2015. *Tears for queers*. (<http://www.bang.se/tears-for-queers/>). Bang. Hämtad: 2016-04-02

- Heberlein, Ann. 2013. *Bulle i annans ugn*. (<http://www.sydsvenskan.se/2013-03-28/bulle-i-annans-ugn>). Sydsvenskan. Hämtad: 2016-03-02
- Hedbom, Kim. 2016. *Stjärnfamilj istället för kärnfamilj*. (<http://www.qx.se/samhalle/debatt/31177/stjarnfamilj-istallet-for-karnfamilj>). Qx. Hämtad: 2016-05-20
- Hemlin, Carolina & Lindquist, Kristina. 2013. *Med barnen som Gud*. (<http://www.ottar.se/artiklar/med-barnen-som-gud>). Ottar. Hämtad: 2016-02-24
- Inci, Zozan. 2016. *Har en kvinna inte rätt att bära ett barn åt någon annan om hon vill det? Nej, säger Roks. Kvinnors kroppar är inte till för att tillfredsställa andras behov* (<http://www.sydsvenskan.se/opinion/aktuella-fragor/har-en-kvinna-inte-ratt-att-bara-ett-barn-at-nagon-annan-om-hon-vill-det-nej/>). Sydsvenskan. Hämtad: 2016-02-28
- Jönsson, Kutte. 2014. *Förbud mot surrogatmodraskap elitistiskt*. (<http://www.aftonbladet.se/debatt/article19049482.ab>). Aftonbladet. Hämtad: 2016-03-13
- Kakabaveh, Amineh et al. 2014. *Surrogatmodraskap är alltid ett utnyttjande av kvinnans kropp*. (<http://www.etc.se/debatt/surrogatmodraskap-ar-alltid-ett-utnyttjande-av-kvinnans-kropp>). Etc. Hämtad: 2016-03-16
- Lagerblad, Anna. 2013a. *Världens barnlängtan skapar nya etiska problem*. (<http://www.svd.se/varldens-barnlangtan-skaparnya-etiska-problem>). Svenska Dagbladet. Hämtad: 2016-03-18
- Lagerblad, Anna. 2013b. *Tekniken gör släkten tjock igen*. (<http://www.svd.se/tekniken-gor-slakten-tjock-igen/om/barn-utan-sex>). Svenska Dagbladet. Hämtad: 2016-03-18
- Lagerblad, Anna. 2013c. *Ny teknik att göra barn förstärker biologiska ideal*. (<http://www.svd.se/ny-teknik-att-gora-barnforstarker-biologiska-ideal>). Svenska Dagbladet. Hämtad: 2013-03-18
- Nachman Ekelund, Anna. 2016. *Cyniskt av feminister att säga nej till surrogatmammor*. (<http://www.dagenssamhalle.se/kronika/cyniskt-av-feminister-saega-nej-till-surrogatmammor-23250>). Dagens Samhälle. Hämtad: 2016-03-20
- Nilsson, Anna. 2015. *Säker på surrogat*. (<http://www.ottar.se/artiklar/s-ker-p-surrogat>). Ottar. Hämtad: 2016-02-24
- Nordgren, Malin. 2014. *Surrogatmodraskap het fråga på kvinnokonferens*. (<http://www.dn.se/livsstil/surrogatmodraskap-het-fraga-pa-kvinnokonferens/>). Dagens Nyheter. 2016-03-01
- Rollén, Berit & Wikman Olin, Monika. 2016. *Det är ingen mänsklig rättighet att få barn till varje pris*. (<http://www.sydsvenskan.se/2016-02-11/det-ar-ingen-mansklig-rattighet-att-fa-barn-till-varje-pris>). Sydsvenskan. Hämtad: 2016-04-02
- Rågsjö, Karin. 2016. *Vi välkomnar beskedet om surrogatmodraskap*. (<https://feministisktperspektiv.se/2016/02/24/vi-valkomnar-beskedet-om-surrogatmodraskap/>). Feministiskt perspektiv. Hämtad: 2016-02-25
- Strandberg, Klara. 2014a. *Surrogatmodraskapet förstärker makthierarkier* (<http://www.etc.se/inrikes/surrogatmodraskapet-forstarker-makthierarkier>). Etc. Hämtad: 2016-03-10
- Strandberg, Klara. 2014b. *Surrogatmodraskap en polariserad debatt* (<http://www.etc.se/inrikes/surrogatmodraskap-en-polariserad-debatt>). Etc. Hämtad: 2016-03-10
- Ståhlberg, Carin. 2016. *Beslut om surrogatmodraskap välkomnas och kritiserats* (<http://www.dn.se/nyheter/sverige/beslut-om-surrogatmodraskap-valkomnas-och-kritiserats/>). Dagens Nyheter. Hämtad: 2016-02-24

Umo. (<http://www.umo.se/jag/trans-och-cis/>). Hämtad: 2016-04-20

Wålsten, Lydiah. 2016. *Legalisera surrogatmödrskap*. (<http://www.svt.se/opinion/lydiah-walsten-om-surrogat>). Svensk Television. Hämtad: 2016-02-26

[TILLBAKA TILL PORTFOLIO](#)